

לשוננו לעם

עורכים: א' איתן ומ' מדן

כרך לו, תשמ"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מחיי המלים

הרחבת הלשון בתקופת העלייה השנייה

ברשימתי 'מחיי המלים' (לשוננו לעם שנג'שנד, התשמ"ה) התחלתי לסקור את הרחבת הלשון בימי העלייה השנייה, והבאתי, בזיקה למלה התלפָה, את דבריו הנלהבים של י"ח ברנר, ראש המדברים בספרות העברית בתקופה זו, על הלשון העברית ("אשר החייתה והעשירה את נפשותינו, אשר שיוור אין לנו מבלעדיה, אשר היא, היא מקור חיינו, חלק מסוד הַנְיָתָנוּ ואחווה וקשורה בכל עצמותינו"). עתה אפרט אחד לאחד את 'סיפורי' המלים החדשות של תקופה זו, ואתחיל במלים שהזכרתי ברמז ב'רשימת מלים חדשות ראשונות' בחוברתי 'ראשית הרחבת הלשון בימינו' לל"ע שכא-שכב, מרחשון ה'תשמ"ב, עמ' ז-כב, בהערה 'פרטים יפורסמו בלל"ע'. מסופרי העלייה השנייה, המשתמשים בחידושים, שנזכרו בחוברת הזאת, הכי נכבד — יצחק וילקנסקי, הוא א' ציוני. את חידושי הלשון שאיתרנו במאמריו נפרט להלן.

צריך להעיר, שבעשר שנות העלייה השנייה, תרס"ה-תרע"ד, התפתחה בארץ, וגם בגולה, ספרות עברית עשירה, תוססת ולז'מנית, ונתגלה דור חדש של צעירים

וצעירות, 'מהפכני' בדעותיו, סוּעַר בפולמוסיו, שרוח אהבתו היוקדת לארץ-ישראל וללשון העברית מרחפת על כל מעשיו ודיבוריו.

הדיבור העברי, שנתחדש בתקופת 'חיבת ציון' בקנה מידה קטן, בירושלים, ביפו ובמושבות, הרחיב עתה את יריעותיו וחיזק את יתדותיו לא רק בארץ, אלא גם בארצות הגולה, בין החוגים שהגיעה אליהם התנועה הציונית. המאבק בין המפלגות הציוניות לבין יריבותיהן המפלגות היהודיות שדגלו בסוציאליזם... שְמאלני, ב'אוטונומיזם', ברעיונות ה'בונד', בטרטיטוריאליזם... הפך למאבק בין עלייה והגשמה בארץ-ישראל לבין התבססות בגולה, וכן בין הלשון העברית בתור לשון לאומית לבין לשונות היהודים בגלויותיהם.

יחד עם התפשטות הדיבור העברי וספרות הוציונות המגשימה התרחבה גם הלשון העברית, ו'המלים החדשות, שצצו מקודם, זעיר שם זעיר שם, בודדות במועדן, הפכו למחנה גדול. לגבי רבות מהן אין לדעת מי אביהן או מי אמן. אם אנו מציינים להלן, שמצאנו אצל א' ציוני, הסופר הסוער בן ה-26, מלים חדשות מסוימות, אין להסיק מכאן, כלל ועיקר, שהוא, ציוני, מחדשן. הדעת נותנת שהחידושים האלה, ורבים שנוספו עליהם, התחילו לבצבץ בספרות הזמן וכמעט שצמחו מאליהם. בכל אופן, לא הוכרו עליהם בפומבי.

א. ציוני, פניויו הספרותי של יצחק וילקנסקי, אחר כך אלעזר-וולקני, תר"ם-תשט"ו, היה מאנשי העלייה השנייה (עלה בתרס"ח), מפעילי מפלגת הפועל הצעיר וממנהיגי הרוחניים, ספרא וסייפא, מצרף מחשבה למעשה, מחלוצי חקר

החקלאות¹. בתרפ"א הקים וניהל את תחנת הניסיונות החקלאית של ההנהלה הציונית. תחנה זו הייתה אחר כך, בתש"ב, למכון ללימודי החקלאות ברחובות, ואחר כך לפקולטה לחקלאות של האוניברסיטה העברית (בראשותו של פרופ' אליעזר-וולקני). השתתף הרבה במאמרים (בחתימת א. ציוני) וגם במחזות (בחתימת י' אבויה) ב'הדור' של פרישמן, ב'המעורר' של ברנר, וכן בקבצים ובכתבי-עת אחרים. פתביו פונסו בעשרה פרכים, שהוציאה הפקולטה לחקלאות בתשי"ט (על פי לקסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים לג' קרסל ולקסיקון האישים של ארץ-ישראל בהוצ' עם עובד).

מחידושי הלשון במאמרי א' ציוני ב'המעורר'

רטז. מגוה צות

במאמר 'רוחות קיץ' (ממנגינות אַקטוּבר¹), 'המעורר' שנה א', תרס"ו, קונטרס ו', עמ' 15, נאמר:
אולם אל תזכו את מעשי ה'בונד'² בצרותיו של 'פלל ישראל'. לו הדם הרב השפוך — לפי מליצת אחד מראשי דברניו — "שמן במכונת

1. את החידושים חקלאי וחקלאות הציע לראשונה ד' גלין. ר' רשימתי בלל"ע שה, התש"ם.

א הפונה למהפכת אוקטובר 1905 ברוסיה. התקוממויות אלימות אילצו את הצאר ניקולאי השני להקלות בשלטון ולרפורמה חקלאית, והמיעוט היהודי קיווה ליתר 'אוטונומיה'. על הפתיב אַקטוּבר ר' הערה 11א.
2. הבונד — מפלגה יהודית סוציאליסטית, שראתה בציונות תנועה לאומנית, המסיטה את הפועלים היהודים ממאבקם המהפכני בארצות מושבם.

הרבולוציה". הלב המורתח והנפש המתפרצת³ בוראים להם את שפתם המיוחדת, שיש בה חלק מעצמותם, מה'אני' הפנימי שלהם, והמליצות שלהם אינן יוצאות פה מגוהצות, פה 'צפות' (?) וכה בנליות.

החידוש במלה מגוהצות הוא בשימוש המושאל. הפעלים גיהץ וגוהץ מקורם בלשון חכמים. את המלה מְגַהֵץ חידש א' בן־יהודה בתרנ"א (ר' רשימתי בלל"ע רמ.).

ריז. דברנות, צעקני, גרוי, ריקניות

במאמרו 'הרקע' (מעין השקפה על הקונגרס השביעי⁴) הוא כותב בקונטרס ז-ח של 'המעורר' שנה א', תרס"ו, בעמ' 37: ועל דרך הפשט זה לא יהיה כלל קונגרס⁵, אלא אספה סטודנטית "קולונילית" ממין הגרוע פלהגה הרב, בדברנותה הצעקנית,

השאיפה לארץ־ישראל הייתה בעיני הבונד אוטופיה. היידיש הייתה בעיניו הלשון הלאומית היחידה.

3. הפועל התפרנס במשמע שכאן הוא אמנם חידוש של ימינו, אבל מתקופה קודמת יותר, של ראשית יצירתו של מנדלי מו"ס. ר' מילון אבן־שושן, ערך פרנס.

4. בקונגרס הציוני השביעי, שנתפנס בפאזל בתרס"ה (1905), נמשך פולמוס אוגנדה בעקבות די"ח המשלחת, ששלל את האפשרות להתיישבות בקנה מידה לאומי שם. הצעת אוגנדה נדחתה, וה'טריטוריאליסטים' בראשותו של זנגוויל, שביקשו פתרון דחוף למצוקה היהודית בטריטוריה ריבונית, פרשו מהתנועה הציונית והפכו אחר כך למתנגדיה.

5. אם נניח שה'ארציים' (הטריטוריאליסטים) לא יפרשו ויתכנסו לקונגרס משותף עם הציוניים... זה לא יהיה כלל קונגרס...

בהפרזולוגיה⁶ המדעית, בהתלהבותה הגרויה, והעיקר — בריקניותה,
בריקניותה!

דברנות חידוש לשון. במילון אבן-שושן צוינו כמה
מובאות לשימוש במלה זו, והמוקדמת ביותר של ביאליק באריה
בעל גוף (פורסם לראשונה בשלהי המאה הי"ט).
צעקני. אף פאן מביא אבן-שושן מובאה מאיגרות
ביאליק משנת תרס"ה.
גָרֵי. חידוש לשון. הפיעל וההתפעל של 'גרה' מצויים
במקרא.
ריקניות. 'ריקנות' צורה תלמודית, אבל ריקניות
חידוש של ימינו.

ריח. החלטה

באותו מאמר — הקרע — בעמ' 39, אומר א. ציוני:
הם⁷ באו בהחלטות קנמות. ומה בכך? בעניני דעות אין הרוב מכריע.
הם החליטו: או לנצח או לצאת ולהתחיל הפל מחדש. לא חפו
להחלטת הקונגרס ובאספה המוקדמת לא נתנו כבר בשביל זה מקום
להארציים בהנשיאות⁸.

החלטה — חידוש לשון של ימינו. פנדאי ימצא מקור
מוקדם למובאתנו זו.

6. בהפרזולוגיה [=בפרזולוגיה]. תופעה שרוחה במחצית הראשונה של
תחיית הדיבור העברי, אי-הבלעת ה' הידיעה אחרי מיליות היחס בכ"ל. ר' גם
להלן פרק ריח (בסוף: להארציים, בהנשיאות).
7. הם, ה'ארציים', הטריטוריאליסטים.
8. ר' הערה 6 לעיל.

רִיט. הַסְתַּמְךְ, הַצַּטְמָצִים

שם בעמ' 35:

אבל על התורה 'הפּלִלִית' הַזוּי⁹ מסתמכים גם מבטלי לא[ו]מיוּתנוּ מפני שבמציאות אין עם בלי ארץ. העובדות החיות מכחישות אפוא את התורות המתות. יש יוצאים מן הכלל. יש פּוֹמֵנִים, ואנחנו, שההסתוריה שלנו נטתה מהמסלול הרגיל, הננו כזה. כל קיוּמנוּ אינו אלא משרידי החינוך הישן, פי הארץ והאמונה לשוב אליה היו נשמת העם: אלמלא הן, כי אז לא היינו מתפלפלים עתה ע"ד (= על דבר) ציונות וארציות⁹ בעיני רוח ראינו תמיד את הארץ מיום שהגלינו מעליה, ובחשכת הגלות זרחו לנו שמשותיה שנשקעו...

פה היינו תמיד מערש ילדותנו בעינינו 'כאורחים נוטים ללון'. שתי נשמות היו בנו, במערב היינו אנחנו, אבל לבנו — במזרח... ובמקום שגם הלב התחיל לעשות ישיבתו קבע במערב חדל לדפק לגמרי... במקומות האלה נדדה היהדות לבתי העקד, לחדרי המלומדים, היתה אולי בין הספרים המתים אבל מתה בין החיים... הַסְתַּמְךְ. בלשון חכמים יש 'הסתמך' פּפּוּטוּ, כלומר נשען בגופו, כאן שימוש מחודש בהפשטה. הַצַּטְמָצִים. חידוש לשון. במילון אבן-שושן יש מובאה מאחד-העם.

רכ. נתבגר

שם, ב'הקדע', בעמ' 32:

השיבה לחיבת ציון¹⁰ היתה כמובן נסיגה לאחור, פאדם שנתבגר האומר לחזור לימי הילדות.

9. של הטריטוריאליסטים.

10. שהיא בבחינת ציונות מעשית, ולא מדינית.

נת בגר. חידוש לשון בבניין זה. בנייני פָּעַל ונפעל ישנם בלשון חכמים.

רכא. הת א ר ג ן

במאמרו 'פקיץ', ב'המעורר' תרס"ו, קונטרס ז-ח, עמ' 59, אומר א. ציוני:

האמת האבסולוטית. בשביל העם הרוסי אין לה אלא תכונה עיונית, פורמלית. המהפכה סוף סוף תבא. השעה משקת בפורעניות ובקטסטרופות על קטסטרופות, ומשמטת הקרקע מתחת הממשלה. רוב החלק החשוב וההוגה עומד על צדו של העשוק, הוא הולך וחוק, השפעתו מתרבה, והספיק בימי ישיבת הדומה¹¹ להתארגן. הת א ר ג ן. מסוג הפעלים ה'מעובררים', שהוחל בהם בראשית החייאת הדיבור: התאָמְרֵק, (בןיהודה תרמ"ב), דְקֵלֶם, הפִּנְט, טֵלְגֵרְף... ר' 'ראשית הרחבת הלשון בימינו', עמ' ז-כב.

רכב. הת ב ט א , מ ו מ ח י ו ת

ב'הקרע', עמ' 40, אומר א. ציוני:

נראה אפוא פי האבסטרקציה¹¹ היתה החלטת אספותיהם¹². היא התבטאה לא בכתב אלא באגרופים מכוונים כלפי הנשיאות, בזריקת מקלות, בנשיאת זנביל על כפיים בדרך דמנסטרטיבי מאלם הקונגרס,

11. הפרלמנט הרוסי.

11^K. הפותב, בגרסו אבסטרקציה, התפון להגיית הא' בתנועת ו, המובעת בקמץ [אָבסטרקציה = אופסטרקציה]. פך מצוי גם בהמשך: דמנסטרטיבי. פרקלמציות... וכן בקטעים אחרים במאמר זה.

12. של 'הארציים' (טריטוריאליסטים).

בהשלכת פרקלמציות, בהורדת אורחים מעל המעקה לכפוש את במת
הנשיאות...

ולהלן:

אוגנדה ה'ממשית' לא נפלה ב'אכזריותם הפראית' של ציוני ציון.
האקספדיציה כבר קטלה אותה... באספה גדולה אחת בלונדון נסה
אמנם זנגביל לפסול את מומחיותה. פגימות חפשי. בנאומו בקונגרס
לא היה זכר לפגימות האלה.

ה ת ב ט א . חידוש לשון (שימוש בבניין התפעל בשורש
בטא).

מ ו מ ח י ו ת . חידוש לשון של ימינו.

רכג. ה ת ק ד מ ו ת , ה ת ר פ ז ו ת

ב'הקרע', עמ' 37, אומר א. ציוני:

ואחרים עוד יראו בזה הכרחיות ואות התקדמות, שהרי כך מתנהגים
ומתקיימים כל הפרלמנטים שבעולם... ומה להם שהפרלמנטים בנויים
גזית, וכל הרוחות שבעולם לא יזיזו אותם ממקומם, ושלנו מרפרף
באוויר ותלוי בנס...

ולהלן:

ואנו עוד עסוקים בהנחת יסוד, וכל אריח ואריח דורש התרכזות כל
הפחות, והגשמתן של החלטות הקונגרס תלויזות לא רק בנו בלבד, ועם
שנוי המשטר ושטת ההנהגה אז הכל, הוצא לבטלה, ואנו איננו
מתקדמים אף לצעד...

שתי המלים התקדמות והתרפזות מחידושי ימינו הם,
במילון אבן-שושן צוינו לשתיהן מובאות מאחד העם.

רכד. ח י י ל י

במאמרו 'בקיץ', ב'המעורר' תרס"ו, קונטרס ז-ח, עמ' 62,

אומר א. ציוני:

על נהרות בכל ישבנו גם בכינו, לא מפני שתלינו שם על הערכים פנורותינו, אלא מפני שחרפנו תלינו. על גדות הירדן לא היינו בוכים. הדמעות הן סימן לחלש ורפה-אונים. לנו הן יאות, מפני שסוף סוף אין פחנו אלא בתפילה ובדור[1]. פשאי רופה. מורידה דמעות עלינו סימן רע הוא לנו. פשמנחמת אותנו ב'מים שאין להם סוף' (פלומר, בנאומים שטחיים ארוכים) אז אין אלא לכבש פנינו בקרקע מצער ומבושה. פשהארמינים מופים מדברת השפה החיילית הפשוטה והקצרה...

ח י י ל י . במובן צבאי חידוש לשון הוא. את המלה חייל

חידש, פידוע, א' בן-יהודה בשנת תרנ"ג.

רכה. ע י ת ו נ א י

במאמר 'זרמים שבספר' מאת א. ציוני, שנתפרסם

ב'המעורר' תרס"ו קונטרס ט', נאמר בעמ' 11:

ואם לא הקימה ספרותנו טלסטויים, יש תקוה, פי תקים. גם ברוסיה הגדולה אין אלא טלסטויי אחד. פשרונות גאונים הם יקרי המציאות. אנו מיעוט גם בתוך אחינו, ובתקופה קצרה א"א (=אי-אפשר) לנו לתת מה שנותנות ספריות אחרות. הן גם לספרות הרוסית לא נתנו מתוכנו מה שנתנו אחינו לספרויות שנתחנכו עליהן, לא נתנו אפילו פאותם מעולי הפשרונות שבספרותנו. אולם לפני "ימות המשיח" אין לנו תקוה לפתח הניקוד של מחבר המאמר הפשוט ה"עתונאי", בקרבנו: בחיינו חסרים לגמרי הפחות החיוניים לגדולים כאלה.

עִיתוֹנָאִי ("עִיתוֹנָאִי"). אֵת הַמְלָה עִיתוֹן חִידֵשׁ
בְּיִהוּדָה בְּתַרְנ"א. כִּאֵן הִרְחַבְתָּ הָעִיתוֹן לְעִיתוֹנָאִי. צִיּוֹן מְלָה
מִחֻדְשֵׁת בְּתוֹךְ מִירְכָאוֹת אוֹפִיִינִי לְתַקּוּפָה הַזֹּאת, וּמְלִים
מִחֻדְשׁוֹת נְתוּנוֹת בְּתוֹךְ מִירְכָאוֹת יִשָּׁן לְרֹב אֶצֶל בְּרַנְר, אֶחָד
הָעַם, בִּיאֲלִיק, וְעוֹד.

רְכוּ. תַעֲשִׂיָה

בְּמֵאֲמָרוֹ 'הַקְרַע', שֶׁנִּתְפָּרְסַם ב'הַמְעוֹרָר' תַרְס"ו, קוֹנְטַרְס
ז-ח, אוֹמֵר א' צִיּוֹנִי בְּעַמ' 34:

וְאֵל נָא תִתְעִינָה אוֹתְנּוֹ הַתּוֹרוֹת הָאֲנְדוּסְטְרִיאִלִיּוֹת שֶׁהוֹבֵאוּ עֲלֵינוּ מֵעֵבֶר
לְגִבּוֹל. אֱלֹהֵי הַמַּדְעָה, הֵלֵא גַם לָנוּ יֵשׁ כֶּבֶד מִפְּלִגָּה אֲנְדוּסְטְרִיאִלִית
בְּנִגּוֹד לְהוֹרְמִים הָאֲגָרִים, מִמֶּשׁ כְּמוֹ שִׁישׁ לְהָעַם הָאֲשֶׁפְנוּזִי (=)
הַגֵּרְמָנִי, אֲבֵל גֵּרְמָנִיָה הֵלֵא מִיּוֹשֶׁבֶת בְּכָל שְׂטַחָה וְהִקְפָּה גֵרְמָנִים,
וְלִקְיוֹם הָעַם אֵין סִפְנָה אִם תִּבְטַל מִסִּי הַהִגָּנָה בְּעַד יְכוּלֵי הָאֲדָמָה
וְתַתְּפָרְסַם רַק עַל הָאֲנְדוּסְטְרִיָּה. לֵה יֵשׁ כֶּבֶד שׁוֹקִים לְתַעֲשִׂיָה שְׁלֵה. מִפְּנֵי
הַתְּחַרּוֹת חוּץ אֵין לֵה לִירָא.

תַעֲשִׂיָה. אֵת סִפּוּר הַחִידוּשׁ תַעֲשִׂיָה הַבְּאֲתִי בְּלִשׁוֹנְנוּ
לְעַם רְמַג. שֵׁם הַמּוֹבָאָה מִתַרְס"ט. כִּאֵן לְפָנֵינוּ מוֹבָאָה יוֹתֵר
מוֹקְדָמָת.